

Arūnas Streikus

RELIGINIO GYVENIMO ŽLUGDYMAS 1940-1941 M.

Bibliografinė-istoriografinė dalis

Pirmas bandymas apibūdinti ir įvertinti sovietų valdžios 1940-1941 m. Lietuvoje vykdytą antireliginę politiką buvo padarytas praėjus vos metams po sovietų pasitraukimo iš Lietuvos. Studijų biuro, kuris buvo įsteigtas tirti bolševizmo nusikaltimams Lietuvoje, leisto *Lietuvių archyvo* pirmame ir antrame tomuose buvo įdėti ir keli vysk. V. Brizgio bei kun. A. Biliūno parašyti straipsniai apie Katalikų Bažnyčios padėtį 1940-1941 m.¹ Nepaisant kai kurių reveransų nacistinės propagandos retorikai ir pasitaikančių pernelyg egzaltuotų vertinimų, juose pateikta daug svarbių faktinių duomenų apie sovietų vykdytą religinio gyvenimo žlugdymą. Kun. A. Biliūnas taip pat pirmą kartą pateikė išvežtų į Sovietų Sąjungos gilumą, sėdėjusių kalėjimuose ir nužudytų kunigų sąrašus, kurie, tiesa, dar nebuvo visiškai pilni. Straipsnių autoriai daugiausia pasiklojė savo asmenine patirtimi, tačiau ne vien ja. Tam pačiam leidiniui J. Žilvitis parengė dviejų trofėjinių dokumentų, kurie buvo rasti buvusiose sovietų saugumo būstinėse periferijoje, publikacijas su komentarais. Tai LSSR NKVD vadovybės 1940 m. spalio 2 d. ir 1941 m. sausio 21 d. nurodymai apskričių padaliniams, kaip kontroliuoti ir apriboti dvasininkų veiklą, kokio pobūdžio informaciją apie juos rinkti. Be to, dar 1941 m. rudenį Lietuvos vyskupai buvo nurodę parapijų klebonams pateikti informaciją apie sovietų valdžios organų padarytą žalą religiniam gyvenimui. Žinoma, kad kai kuriose vyskupijose pagal klebonų atsakymus buvo parengtos bendros apžvalgos.

Panaši ir savo turiniu ir panaudotų šaltinių pagrindu buvo 1944 m. Niujorke išleista A. Trakiškio brošiūra². Po dešimties metų ji buvo įtraukta į JAV Kongreso sudaryto komiteto (vadovas Ch. J. Kerstenas) tirti Baltijos valstybių inkorporavimą į SSRS protokolą, kaip vienas iš daiktinių įrodymų. Šiam komitetui 1953 m. gruodžio 5 d. parodymus davė ir vysk. V. Brizgys bei Červenės žudynių liudininkas kun. Pr. Petraitis³. Jie pasakojo apie sovietų valdžios vykdytą dvasininkų ir tikinčiųjų persekiojimą.

8-ojo dešimtmečio pradžioje pasirodė vieno iš ateizmo ideologų Lietuvoje J. Aničo studija *Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje 1940-1944 m.*, kurioje buvo išdėstytas sovietinei istoriografijai būdingas požiūris į sovietų valdžios vykdytą politiką religijos atžvilgiu ir

¹ V. Brizgys, Kunigų seminarija Kaune bolševizmo metais, *Lietuvių archyvas*, t.1, Kaunas, 1942, p.56-65; A. Biliūnas, Lietuvos katalikų bažnyčia po bolševizmo jungu, *ibid.*, p.66-73; V. Brizgys, Mano santykiai su NKVD, *ibid.*, t.2, p.249-260.

² A. Trakiškis, *The situation of the Church and religious practices in occupied Lithuania*, New York, 1944.

³ Žr. *Baltijos valstybių užgrobimo byla. JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai*, Vilnius, 1997, p.627-639.

dvasininkų bandymus pasipriešinti jai. Religinio gyvenimo ribojimas 1940-1941 m. čia aiškinamas kaip sovietų valdžios pastangos įgyvendinti sąžinės laisvės principą ir sumažinti dvasininkų, kurių dauguma buvusi priešiška režimui, įtaką visuomenėje. Tokiai interpretacijai pagrįsti pasitelkta nemažai šaltinių, tačiau, žinoma, nepaminėti su ja nesiderantieji ir ją griauinantys. Būtent tokie faktai akcentuoti vysk. V. Brizgio knygoje *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1940-1944 m.*, kuri buvo išleista Čikagoje, praėjus penkiems metams po ką tik minėto J. Aničo darbo pasirodymo. Vysk. V. Brizgys stengėsi parodyti, kad sovietų valdžia 1940-1941 m. Lietuvoje vykdė prievartinę visuomenės ateizaciją.

Sovietinėje Lietuvoje ir išeivijoje skelbti tyrinėjimai ir archyviniai dokumentai apie 1940-1943 m. buvusią Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje apibendrinti V. Vardžio monografijoje⁴, kuri panaudotų šaltinių gausumu ir teorinės analizės lygiu išsiskiria iš kitų Vakaruose pasirodžiusių darbų šia tema. Nors svarbiausias autoriaus tyrimo objektas buvo nacionalizmo ir katalikiškumo konvergencija aštuntojo dešimtmečio disidentiniame sąjūdyje, tačiau daug dėmesio jis skyrė ir Bažnyčios padėties evoliucijai sovietinio režimo sąlygomis ankstesniais metais, be ko nebuvo galima paaiškinti ir aštuntojo dešimtmečio procesų. Pirmajai sovietų okupacijos atkarpai taip pat skirtas atskiras skyrius, kuriame autorius parodė, kaip sovietų režimo religinės politikos praktika, jam vis labiau įsitvirtinant Lietuvoje, evoliucionavo nuo nuosaikios visuomenės sekuliarizacijos iki pirmųjų prievartinės ateizacijos bandymų.

Reikia pažymėti, kad posovietiniu istorinių tyrinėjimų laikotarpiu 1940-1941 m. sovietų valdžios vykdytai antireliginei politikai nagrinėti buvo skirta žymiai mažiau dėmesio negu pokario įvykiams. Galima išskirti vos vieną D. Stanciko parengtą publikaciją apie NKVD planus Katalikų Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1940-1941 m.⁵. Jis į mokslinę apyvartą įvedė labai svarbų dokumentą šio laikotarpio sovietų valdžios antibažnytinei veiklai pažinti - 1941 m. sausio pabaigoje parengtą *Siūlymų, kokių imtis agentūrinių- operatyvinių priemonių suardyti Lietuvos Katalikų bažnyčiai* projektą.

1940-1941 m. antireliginės politikos pagrindinių kryptių nustatymas buvo kompartijos prerogatyva, o ją vykdė sovietų saugumas. LKP CK direktyvinių dokumentų religinės politikos klausimais iš šio laikotarpio žinoma labai nedaug. Žymiai daugiau galima pasakyti apie saugumo organų planus ir veiklą. Lietuvos ypatingajame archyve, kur saugomi buvusio sovietų saugumo padalinio Lietuvoje archyviniai dokumentai, yra dvi literinės bylos apie LSSR NKVD veiklą prieš katalikų dvasininkus. Jose agentūrinio - operatyvinio darbo planai,

⁴ V. Vardys, *The Catholic Church, dissent and nationality in soviet Lithuania*, New York, 1978.

⁵ D. Stancikas, NKVD kovos prieš Bažnyčią metodai 1940-1941 m., *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t.16.

informacinės pažymos ir kiti susirašinėjimo dokumentai. Svarbus istorinis šaltinis 1940-1941 m. sovietų režimo vykdytai antireliginei politikai Lietuvoje tirti yra ir 1941 m. sausio 1 d. - rugpjūčio 13 d. rašytas Kauno metropolito, arkivyskupo J. Skvirecko dienoraštis, kuris šiuo metu saugomas Lietuvos Nacionaliniame muziejuje.

Išvados

1. Sovietų antireliginės politikos teorija ir praktika.

Sovietų režimo ideologijos pagrindą, be abejonės, sudarė K. Markso filosofija, kurios svarbiausia loginė ašis - istorinis materializmas, t. y., kad materija ir socialiniai santykiai apsprendžia sąmonę, o ne atvirkščiai. Todėl, anot K. Markso, ir religija, kaip viena iš sąmonės formų, yra tam tikrų socialinių santykių padarinys. Ji esą įteisina socialinę nelygybę ir kartu yra „opiumas“, kuriuo svaiginasi nuskriaustieji, vildamiesi gausią atpildą Danguje už patirtas kančias žemėje. V. Leninas ir kiti bolševikų lyderiai savaip interpretavo K. Markso lakią frazę „religija - opiumas liaudžiai“. Anot jų, valdančiosios klasės sąmoningai naudoja religiją kaip priemonę apkvailinti darbo liaudį, religija sudaranti jų ideologijos dalį. Todėl klasių kovos sąlygomis suprantamas priešišku socialinių sluoksnių ideologijos skleidimo galimybių prievartinis ribojimas. Pagal 1929 m. priimtas SSRS konstitucijos pataisas, religinės propagandos laisvė buvo panaikinta, liko tik religinio kulto atlikimo laisvė. Be to, bolševikai, atsižvelgdami į K. Markso išpranašautos socialistinės revoliucijos prielaidų nebuvimą atsilikusioje Rusijoje, tvirtino, kad revoliuciją galima įvykdyti „iš viršaus“, nelaukiant kol socialinių-ekonominių santykių raida sudarys prielaidas pasikeisti žmonių sąmonei. Pagal jų teoriją, žinantieji tikrąjį žmogaus „laimės“ receptą, susidarius palankioms aplinkybėms, gali pagal tą receptą konstruoti socialinę tikrovę, kuri turėtų pakeisti ir žmonių sąmonę. Pasikeitus socialinei sanklodai ir vykdant antireliginę propagandą, religiniai įsitikinimai taip pat turėtų išnykti. Nors realiai to nebuvo, „pati moksliskiausia teorija“ negalėjo būti klaidinga, todėl režimas, norėdamas išsaugoti legitimumą, turėjo imtis prievartos prieš institucines religijos raiškos formas. Prievarta buvo maskuojama dažniausiai iš viršaus padiktuota „liaudies valia“.

Tačiau sąlytis su realia tikrove reikalavo konkrečios santykių su religinėmis bendruomenėmis politikos, diferencijuoto bendrųjų nuostatų taikymo konkrečioms atvejams. Bolševikai negalėjo ignoruoti ir beatodairiškai pulti religiją, o buvo priversti ieškoti būdų, kaip kartu efektyviai ateizuoti visuomenę ir nepakenkti režimo stabilumui. Žinomas sovietų antireliginės-antibažnytinės politikos tyrinėtojas Bohdanas Bociurkiwas išskyrė „fundamentalistinių“ ir „pragmatinių“ šios politikos variantus. Anot jo, pragmatikai „būdami mažesni optimistai dėl antireliginės propagandos poveikio, siekė „sovietizuoti“ religines organizacijas ir tokiu būdu legitimuoti režimą bei sustiprinti jo vidaus saugumą.“⁶. Fundamentalistai gi tikėjo, kad represijų ir indoktrinavimo pagalba galima greitai išspręsti

⁶ B. Bociurkiw, The Shaping of Soviet religious policy, *Problems of Communism*, 1973, nr.3, p.41.

visuomenės ateizavimo problemą. Sovietų režimo antireliginio veikimo praktika 1917-1939 m. rodo, kad iš tikrųjų šios tendencijos papildė viena kitą.

2. Sovietinė bažnyčios atskyrimo nuo valstybės interpretacija ir Liaudies vyriausybės religinės politikos vertinimas.

Jau kitą dieną po formalaus komunistų partijos legalizavimo Lietuvoje, 1940 m. birželio 26 d., šios partijos spaudos organas „Tiesa“ iškėlė reikalavimą atskirti bažnyčią nuo valstybės. Tą pačią dieną Liaudies vyriausybė paskelbė atitinkamą dekretą. Civilizuotame pasaulyje bažnyčios atskyrimo nuo valstybės principas reiškė, kad religinės institucijos netenka bet kokios valstybės valdžios organų paramos savo pastoracinei veiklai. Tačiau sovietinė šio principo interpretacija buvo iš esmės kitokia. Pagal ją bažnyčios atskyrimas nuo valstybės reiškė religijos išstūmimą už viešojo gyvenimo ribų, jos marginalizavimą, nes sovietinė totalitarinė sistema siekė nepalikti valdžios nekontroliuojamų visuomenės gyvenimo sričių. Tai padaryti turėjo Sovietų Sąjungos kontroliuojama marionetinė Liaudies vyriausybė. Todėl nors jos veiksmai religijos atžvilgiu formaliai terodė visuomenės sekuliarizavimo pastangas, tačiau iš tikrųjų jais buvo rengiama dirva vėlesnėms agresyviai antireliginės politikos akcijoms.

Atsižvelgiant į tikrųjų politinės galios turėtojų valią, Liaudies vyriausybė pirmiausia vienašališkai nutraukė 1927 m. tarp Lietuvos Respublikos ir Vatikano pasirašytą konkordatą, kuris ne tik garantavo valstybės paramą Katalikų Bažnyčiai, bet ir saugojo nuo nepagrįsto pasaulietinės valdžios kišimosi į Bažnyčios vidaus gyvenimą. Kiek vėliau buvo panaikintos ir kitų religinių konfesijų santykius su valdžia reguliavusios taisyklės, kurios galiojo nepriklausomoje Lietuvoje. Taip buvo sugriautas teisinis religinių bendruomenių apsaugos mechanizmas ir atvertas kelias būsimai sovietų režimo savivalei.

Kaip religijos išstūmimą iš viešojo gyvenimo galima vertinti ir kitus Liaudies vyriausybės nutarimus: atleisti visų tikybų kapelionus iš kariuomenės, mokyklų ir kalėjimų, uždaryti Teologijos-filosofijos fakultetą Kauno Vytauto Didžiojo universitete, uždrausti religinių organizacijų veiklą. 1940 m. rugpjūčio 15 d. paskelbtas privalomos civilinės metrikacijos įstatymas iš pirmo žvilgsnio tik atėmė religinėms bendruomenėms iki tol pagal tradiciją priklausiusią formalią teisę išduoti gimimų, santuokų ir mirties metrikus, nepaneigdamas religinių sakramentų teikimo galimybes. Tačiau privalomos civilinės registracijos principu buvo dirbtinai sudvejintas svarbiausių gyvenimo įvykių apiforminimas ir sudarytos sąlygos vėliau daryti spaudimą atsisakyti religinės dalies.

Religijos išstūmimas iš viešojo gyvenimo buvo baigtas jau po Lietuvos aneksijos apiforminimo. Pagal 1940 m. spalio 11 d. priimtą LSSR AT Prezidiumo įsaką *Dėl Lietuvos TSR švenčių dienų* visos religinės šventės neteko valstybinių statuso. Religinių konfesijų padėtį labai pablogino ir tai, kad nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje įsigaliojo RTSFR civilinis bei baudžiamasis kodeksai, kuriuose joms nebuvo pripažįstamos juridinio asmens teisės.

3. Religijos skleidimo galimybių suvaržymas.

Nors sovietinė konstitucija formaliai garantavo sąžinės laisvę, realiai buvo toleruojama tik viena pasaulėžiūra - vadinamasis marksizmas-leninizmas. Tai patvirtina religinių įsitikinimų skleidimo visuomenėje suvaržymas, kas buvo vienu iš svarbiausių sovietų režimo antireliginės politikos tikslų. 1940 m. rugpjūčio 25 d. Liaudies Seimo priimtoje LTSR konstitucijoje, kuri iš esmės tebuvo Sovietų Sąjungos konstitucijos lietuviškas vertimas, pripažįstama tik religinio kulto atlikimo laisvė. Varžyti religinę propagandą pradėjo dar vadinamoji Liaudies vyriausybė. Švietimo ministerija panaikino tikybos dėstymą pradžios ir vidurinėse mokyklose, buvo nusavintos religinėms organizacijoms priklausiusios mokymo ir slaugos įstaigos. Be to, buvo nacionalizuotos 5 Katalikų Bažnyčiai tiesiogiai ar tikinčiųjų pasauliečių organizacijoms priklausiusios spaustuvės, o Vidaus reikalų ministerija neišdavė licenzijų ir tokiu būdu uždarė 57 religinės pasaulėžiūros periodinius leidinius⁷.

Po Lietuvos aneksijos apiforminimo galimybių skleisti religinius įsitikinimus liko dar mažiau. Buvo uždrausta religinės literatūros leidyba, konfiskuotos nacionalizuotose leidyklose likusios religinės knygos, už kurias jau buvo sumokėta, knygynų ir bibliotekų „valymo“ metu buvo išimta dauguma religinio turinio knygų. Panaikinus tikybos dėstymą bendrojo lavinimo mokyklose, neoficialus jaunimo religinis auklėjimas už mokyklos sienų iš pradžių buvo toleruojamas. Tikybos pamokas bažnyčiose ar zakristijose lankė didžioji dauguma moksleivių. Tačiau 1941 m. pavasarį vietinės valdžios institucijos gavo instrukcijas, kur buvo nurodyta visus toje vietovėje dirbusius kunigus priversti pasirašyti pasižadėjimus nemokyti vaikų tikybos.

4. Religinių organizacijų apiplėšimas.

⁷ Į šį skaičių neįeina kitų religinių konfesijų religiniai periodiniai leidiniai.

Siekdamas apriboti religinių organizacijų veiklą, sovietų režimas stengėsi kiek įmanoma labiau sumažinti ir jų materialinius išteklius. Tai taip pat pradėta daryti dar Liaudies vyriausybės veiklos laikotarpiu. 1940 m. vasarą buvo nutrauktas atlyginimų mokėjimas dvasininkams ir bet kokios kitos valstybės finansinės subsidijos religinėms bendruomenėms. Liepos 22 d. Liaudies seimo nutarimu buvo nacionalizuota visa žemės nuosavybė. Nors buvusiems žemės savininkams naudoti galėjo būti palikta žemės sklypai, ne didesni nei 30 ha, tačiau religinėms konfesijoms negaliojo net ir šios normos. Buvo palikta po 3 ha tik prie parapijinių bažnyčių, be to, į šiuos hektarus įėjo ir bažnyčios pastato bei šventoriaus užimamas plotas. Visa vienuolynų ir kita religinių organizacijų žemė buvo nusavinta. Iš viso Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1940 m. neteko apie 19 000 ha žemės, t. y. 90 proc. turėtos žemės nuosavybės.

Pagal 1940 m. spalio 31 d. įstatymą buvo nacionalizuoti praktiškai visi religinėms organizacijoms priklausę gyvenamieji pastatai. Tai tapo efektingu religinių konfesijų veiklos ribojimo įrankiu. Gyvenamojo ploto pertekliaus sekvestravimo pretekstu iš klebonijų buvo pradėti masiškai iškeldinėti kunigai, iš kurių vyskupai ir personalas, dvasininkams buvo nustatyti didesni gyvenamųjų patalpų nuomos bei pajamų mokesčiai, atimti tikinčiųjų lėšomis pastatyti parapijų namai ir kitas religinėms bendruomenėms priklausęs nekilnojamasis turtas. Nors oficialiai buvo nacionalizuota tik vienuolijoms priklausiusi žemė, tačiau iš tikrųjų buvo atimtas beveik visas jų nekilnojamasis ir kilnojamasis turtas, vienuoliai išvaryti iš vienuolynų, neteko galimybės dirbti auklėjimo ir socialinės rūpybos įstaigose.

5. Represijų prieš dvasininkus motyvai.

Sovietų režimui visi dvasininkai *a priori* buvo pavojingi politiniai priešai. Tai patvirtina 1940 m. spalio 2 d. pasirašytas LTSR vidaus reikalų komisaro pavaduotojo P. Gladkovo įsakymas apskričių skyrių viršininkams surinkti duomenis apie apskrityje gyvenusius visus įvairių religinių konfesijų dvasininkus ir akylai kontroliuoti jų veiklą. Ypač baimintasi tradicinio kunigų lankymosi pas parapijiečius po Kalėdų, kurių, anot saugumiečių, „reakcinga bažnyčios vadovybė nori paversti plačia antitarybine kampanija“ (žr. dok. nr. 1). Kita vertus, sovietų saugumas buvo suinteresuotas, kad kuo daugiau dvasininkų kritikuotų komunizmą ir sovietų valdžią. Išsiaiškinus kuo daugiau tokių faktų, būtų patvirtintas sovietų propagandos teiginys, kad „dvasininkai yra išnaudotojų sėbrai ir darbo žmonių priešai“. Iš tikrųjų Katalikų Bažnyčios vadovybė viešai stengėsi parodyti, kad Bažnyčios socialinis mokymas gali būti suderinamas su sovietų režimo vykdytomis socioekonominėmis

reformomis, sutiko deklaruoti politinį lojalumą naujam režimui, jeigu nebūtų varžoma religijos laisvė.

Totalinį sekimą turėjo užtikrinti kunigų ir jiems artimų pasauliečių verbavimas saugumo agentais. Priversti bendradarbiauti su saugumo organais buvo bandoma panaudojant moralinį šantažą, t. y. grasinant paviešinti tikrus ar išgalvotus faktus apie nesuderinamą su dvasininko tarnyste elgesį, taip pat grasinant kalėjimu ar kitokio pobūdžio prievarta. Tikslių duomenų, kiek dvasininkų 1940-1941 m. sovietų saugumui pavyko užverbuoti, nėra.

Dvasininkų persekiojimas buvo ne tik preventyvinė priemonė prieš nepageidaujamą jų įtaką visuomenei. Represijos, anot sovietų saugumo pareigūnų, turėjo dvasininkus įbauginti ir padaryti juos paklusnesniais. LSSR NKGB Slaptojo politinio skyriaus 3-ojo poskyrio viršininkas Kliučarovas, 1941 m. balandžio pradžioje taip motyvavo represijas prieš dvasininkus: „sustiprintas represinis spaudimas prieš reakcingus dvasininkus, turėtų paskatinti svyruojančius pasidaryti nuosaikesniais“⁸. Tai buvo bandoma padaryti ir paprasčiausiu terorizavimu: labai dažnai kunigai buvo sulaikomi tiesiog gatvėje ir vežami tardyti arba uždaromi į kalėjimą, dažnai nepateikiant jiems jokių oficialių kaltinimų. Pavyzdžiui, žymus misionierius tėvas J. Bružikas SJ, suimtas 1940 m. rugsėjo 19 d. ir uždarytas į Marijampolės kalėjimą, oficialiai buvo tardytas tik du kartus: suėmimo dieną ir 1941 m. birželio 21 d.⁹

Naudojant visą NKVD tardymo priemonių arsenalą, stengtasi surinkti įrodymų, kad suimtieji įvykdė sunkius politinius nusikaltimus: šnipinėjo Gestapui ar kūrė kontrrevoliucines organizacijas. Taip po mėnesį trukusių tardymų, 1941 m. balandžio 25 d. suimtas Kauno Švč. Trejybės parapijos klebonas kun. Pr. Petraitis buvo priverstas „prisipažinti“, kad per savo brolių, Eržvilko kleboną A. Petraitį ir jo vikarą S. Buteikį organizavo nelegalų sienos perėjimą „antitarybiškai nusiteikusiems asmenims“, padėjo organizuoti antisovietinį pagrindį¹⁰. Negalutiniais duomenimis 47 dvasininkai ir vienuoliai iki 1941 m. birželio 6 d. buvo ilgesniam ar trumpesniam laikui įkalinti, 35 ištremti ar išvežti į lagerius 1941 m. birželio 14-18 d., 17 nužudyta Lietuvoje traukiantis sovietų kariuomenei¹¹. Taigi, represijos buvo ir vienas iš būdų sumažinti dvasininkų kiekį Lietuvoje.

6. Naujų dvasininkų kadrų parengimo trukdymai.

⁸ LSSR NKGB SPO 3-ojo sk. virš. Kliučariovo 1941 m. balandžio mėn. pažyma apie areštus, LYA, f. K-1, ap.3, b.200, l.88.

⁹ J. Bružiko baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap.58, b.P-10521.

¹⁰ Kun. Pr. Petraičio 1941 m. gegužės 26 d. tardymo protokolas, ibid., b. 9460/3, l.114-120.

¹¹ Lietuvos gyventojų genocidas, I tomas (1939-1941), 2-as leidimas, V., 1999, p.64.

Vienas iš efektyviausių sovietų antireliginės veiklos būdų - naujų dvasininkų kadru parengimo apribojimas. 1939 m. Sovietų Sąjungoje nebuvo nei vienos dvasininkų parengimo mokyklos. Siekiant, kad dvasininkų Lietuvoje liktų kuo mažiau, nuo pat okupacijos pradžios taip pat buvo varžoma dvasinių seminarijų veikla. 1940 m. vasarą buvo nusavintos kunigų seminarijų Vilniuje, Vilkaviškyje ir Telšiuose patalpos. Po 1941 m. sausio 12 d. įvykusių rinkimų į SSRS AT sovietų armijos daliniai užėmė ir Kauno tarpdiecezinės seminarijos patalpas. SSR LKT ir VKP(b) CK įgaliotinis Lietuvoje N. Pozdniakovas pas jį šiuo reikalu atvykusiems vyskupams V. Borisevičiui ir V. Brizgiui tokį valdžios žingsnį motyvavo tuo, kad seminarijos vadovybė neskatinusi klierikų dalyvauti rinkimuose. Be to, jis pareiškė, kad „kas Rusijoje buvo padaryta per 20 metų, Lietuvoje bus įgyvendinta per du ar tris“¹², todėl beprasmiška rengti naujus kunigus, kuriems nebūsią darbo. Pagaliau 1941 m. gegužės 21 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą uždaryti visų religinių konfesijų oficialiai ir neoficialiai veikiančias dvasines seminarijas¹³ (žr. dok. nr. 4). Taigi, išnaikinti „religinius prietarus“ tikėtasi labai greit.

7. Lietuvos Katalikų Bažnyčios supriešinimo planų tikslai.

Palengvinti religinių organizacijų griovimą sovietų valdžios organams turėjo padėti vidinių konfliktų skatinimas. Pereinamuoju laikotarpiu taip pat buvo svarbu užsitikrinti religinių organizacijų viešą paramą režimo politikai. 1941 m. sausio pabaigoje sovietų saugumo organai parengė *Siūlymų, kokių imtis agentūrinių - operatyvinių priemonių suardyti Lietuvos Katalikų bažnyčiai* projektą (žr. dok. nr. 2). Jo autoriai siūlė paremti nuosaikius, nenorėjusius atvirai su režimu konfliktuoti dvasininkus kaip atsvarą aktyviems režimo priešinkams tarp dvasininkų. Projekte taip pat numatyta ieškoti kitų silpnų Bažnyčios vietų ir, pasinaudojant jomis, skatinti nesutarimus: tarp lenkų ir lietuvių dėl Vilniaus arkivyskupijos prijungimo prie Lietuvos bažnytinės provincijos, tarp atskirų dvasininkų panaudojant karjeros motyvą, tarp atsinaujintojų ir konservatorių. Tokia religinių institucijų skaldymo taktika buvo vienas pagrindinių, ne kartą išbandytas sovietų saugumo antireliginės veiklos metodų, kuris iliustruoja laikino susitarimo ir sudėtingų manipuliacijų pačiais dvasininkais taktiką.

8. Sovietų režimo konfesinis indiferentiškumas.

¹² V. Brizgys, *op. cit.*, p.

¹³ L. Truska, *Lietuva 1938-1945 m.*, V.,

1940-1941 m. sovietų režimas Lietuvoje vienodai negatyviai vertino visas čia buvusias religines konfesijas. Visiškai neteisingi J. Žilvyčio propagandiniai tvirtinimai *Lietuvių archyve*, kad sovietai visiškai nepersekiojo žydų religinių organizacijų, nes jos esą „reiškėsi kaip tik jiems pageidaujama, visapusiškai priimtina prasme”¹⁴. Atvirkščiai, būtent rabinai, kartu su katalikų kunigais buvo labiausiai sovietų valdžios puolami, nusavintos kelios sinagogos. Santykinai stipresnį Katalikų Bažnyčios ir žydų religinių organizacijų persekiojimą paskatino tai, kad pagal tikinčiųjų skaičių tai buvo skaitlingiausios religinės konfesijos Lietuvoje, todėl iš jų pusės režimas jautė didesnę grėsmę.

9. Masinio ateistinio sąjūdžio sukūrimo planai.

Oficialiai buvo skelbiama, kad sovietų valdžia tik vykdo liaudies valią. Antireliginė politika oficialiai taip pat tebuvo didžiosios visuomenės dalies, kuri esą netikinti, pageidavimų išpildymas. Tokiam aiškinimui patvirtinti trečiame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje buvo sukurtas masinis bedievių sąjūdis, kurio institucine išraiška tapo Kovingųjų Bedievių Sąjunga. Maldos namai oficialiai taip pat buvo uždaromi vietos gyventojų reikalavimu. Pirmaisiais sovietų valdymo mėnesiais pagrindiniu antireliginės propagandos bastionu Lietuvoje buvo dar prieš sovietų okupaciją susikūrusi Laisvamanių etinės kultūros draugija, leidusi laikraštį *Laisvoji mintis*. Tačiau pasiryžus per trumpą laiką atitraukti nuo Dievo Lietuvos gyventojus, jos veikla sovietų valdžios netenkino. LKP CK propagandos ir agitacijos sekretorius K. Preikšas reikalavo ją pertvarkyti į „masinę darbo žmonių organizaciją - kovingųjų bedievių sąjungą”¹⁵. Taigi, ir Lietuvoje planuota sukurti liūdnai 3-4 dešimtmečiais Sovietų Sąjungoje pagarsėjusios organizacijos skyrių. Perimtos ir kai kurios šios organizacijos veiklos formos. 1941 m. vasario 15 d. Laisvosios minties vedamasis ragino „imtis iniciatyvos iškovoti darbo žmonėms patalpas kultūrinėms įstaigoms, panaudojant tam tikslui bažnyčių, sinagogų, cerkvių ir kitokių maldos namų pastatus”¹⁶. 1941 m. pavasarį jau pasitaikė ir nemažai barbariško sovietų valdžios atstovų bei rėmėjų elgesio su religinio kulto objektais faktų. Vokiečiams repatrijavus, nustojusios veikti liuteronų bažnyčios Vilniuje ir Kėdainiuose buvo nusiaubtos, suniokoti religinio meno paminklai jose. Sovietų armijos kariai ir komjaunuoliai pradėjo masiškai naikinti kryžius ir koplytėles. Ateistinės veiklos reorganizavimo planams 1941 m. gegužės 7 d. pritarė ir LKP(b) CK biuras, tačiau dėl

¹⁴ *Lietuvių archyvas*, t.1, p.35.

¹⁵ J. Aničas, *Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje 1940-1944 m.*, V., 1972, p.93.

¹⁶ Opus ir neatidėliotinas reikalas, *Laisvoji mintis*, 1941 02 15.

prasadėjusio karo jų nebespėta įgyvendinti, o karo metais Kovingųjų bedievių sąjunga visoje Sovietų Sąjungoje buvo uždaryta.

10. Pirmas bandymas „iš viršaus“ sunaikinti religiją. Agresyvos antireliginės politikos stabdžiai.

Seminarijų uždarymas, represijų prieš dvasininkus sustiprėjimas, bandymai kunigus izoliuoti nuo jaunimo auklėjimo, masinio ateistinio sąjūdžio sukūrimo planai rodo, kad 1941 m. pavasarį sovietų režimas Lietuvoje rengėsi radikaliai antireliginei kampanijai. Tai buvo svarbi prieš karą su Vokietija numatyto 1940 m. aneksuotų teritorijų „nukenksminimo“ plano dalis. J. Stalino ir kitų sovietų režimo lyderių ypač didelis nepasitikėjimas Katalikų Bažnyčia, vertė kuo skubiau apriboti jos veiklą, norint turėti ramesnį užnugarį. Tvirta ir vieninga episkopato, kunigų ir tikinčiųjų laikysena, baimė išprovokuoti pasipriešinimą, pakankamai neįtvirtinus režimo, vertė naująjį režimą susilaikyti nuo kai kurių pernelyg drąstiškų antireliginio veikimo būdų. Pavyzdžiui, 1940-1941 m. dar nebuvo ryžtasi uždaryti maldos namų, nes tai visuomenei labiausiai matomas religinio gyvenimo suvaržymo įrodymas, paprastai sukeldavęs didelį nepasitenkinimą. 1941 m. gegužės 21 d. (tą pačią dieną, kai buvo priimtas nutarimas uždaryti visų konfesijų seminarias) LKP CK(b) biuras priėmė nutarimą, kuriuo apskričių ir miestų VK buvo uždrausta patiems spręsti su religinėmis bendruomenėmis ir jų turto nacionalizavimu susijusius klausimus, o KP komitetai įpareigoti prižiūrėti, kad nebūtų savivalės sprendžiant šiuos klausimus. Taigi, griežtindamas antireliginę politiką, centras kartu norėjo tvirtai kontroliuoti jos įgyvendinimą.

1940-1941 m. sovietų režimas Lietuvoje taip pat dar nevykdė smulkmeniškų ir įkyrių religinių institucijų vidaus gyvenimo kontrolės. Nespėta sukurti mechanizmų, kurie valdžios organams būtų leidę kištis į vyskupijų valdymo, dvasininkų paskirstymo reikalus. Nors į tikinčiuosius jau žiūrėta su nepasitikėjimu, jų atviro diskriminavimo faktų pasitaikydavo retai.

Trumposios išvados

Nuo pat pirmųjų okupacijos dienų sovietų režimas Lietuvoje pradėjo įgyvendinti savo ideologines nuostatas religijos atžvilgiu. Siekiant sukurti antireliginės politikos, kaip ir kitų destruktinių veikslių, teisėtumo regimybę, parengiamuosius darbus atliko marionetinė Liaudies vyriausybė, kuri sugriovė teisinį religinių bendruomenių apsaugos mechanizmą ir pradėjo religijos išstūmimą iš viešojo gyvenimo. Svarbiausias sovietų antireliginės politikos uždavinys - religijos skleidimo galimybių suvaržymas. Lietuvoje jau 1940-1941 m. buvo uždrausta bet kokios religinės literatūros leidyba, religinė literatūra taip pat buvo išimta iš bibliotekų, tikybos dėstyimas buvo ne tik panaikintas mokyklose, bet nuo 1941 m. pavasario pradėtos varžyti ir religinio švietimo pastangos už mokyklos ribų. Religinių organizacijų veiklą labai apribojo praktiškai viso jų kilnojamo ir nekilnojamo turto nacionalizavimas ir didelės jo dalies sekvestravimas. Visų pirma, tai buvo pačių tikinčiųjų apiplėšimas, nes didžioji to turto dalis buvo sukaupta iš jų savanoriškų aukų.

Kadangi pagal sovietų ideologiją dvasininkai buvo priešiško socialinio sluoksnio atstovai, todėl politiškai nepatikimi, jų veiklos ribojimas taip pat buvo vienas iš svarbiausių antireliginės veiklos įrankių. Represijos buvo ne tik preventyvinė priemonė, bet ir antireliginės propagandos dalis, nes demonstravo tariamą dvasininkų kenkimą liaudies valdžiai. 1940-1941 m. Lietuvoje prieš dvasininkus dažniau taikytas ne formaliai „teisėtas“ susidorojimo būdas (teismas už politinius nusikaltimus), o nevaldomas teroras (suėmimai, fizinė prievarta, žudymai traukiantis sovietų armijai). Tai daryta, siekiant labiau įbauginti Lietuvos dvasininkus. Sovietų režimo antireliginės politikos planų Lietuvoje radikalumą liudijo 1941 m. gegužės mėn. priimtas sprendimas uždaryti visų religinių konfesijų dvasines seminarijas. Jeigu sovietų okupacijos nebūtų nutraukęs prasidėjęs SSRS-Vokietijos karas, dvasininkų Lietuvoje per trumpą laiką iš viso turėjo nelikti. Siekdamas palengvinti įtakingiausios religinės konfesijos Lietuvoje - Katalikų Bažnyčios, institucinės struktūros sunaikinimą, sovietų saugumas ypač didelį dėmesį skyrė Bažnyčios vidinio supriešinimo, skaldymo planų parengimui. Labiau su režimu linkę bendradarbiauti dvasininkai kartu turėjo sustiprinti valdžios legitimumą.

Skirtingai negu pokario metais, 1940-1941 m. sovietų režimo antireliginė politika buvo vienodai griežta visoms religinėms konfesijoms, tačiau labiausiai persekietos didžiausios: katalikų ir žydų. Tam, kad agresyvią sovietų režimo antireliginę politiką būtų galima pateisinti „liaudies valia“, 1941 m. pavasarį Lietuvoje buvo pradėtas kurti masinis

bedievių sąjūdis - Kovingųjų Bedievių Sąjungos Lietuvos skyrius. Tai buvo vienas iš požymių, kad ir Lietuvoje buvo rengiama radikali antireliginė kampanija. Tačiau baimė išprovokuoti pasipriešinimą, pakankamai neįtvirtinus režimo, vertė naująjį režimą susilaikyti nuo kai kurių pernelyg drastiškų ir lengviausiai pastebimų antireliginio veikimo būdų: masinio maldos namų uždarinėjimo, įkyrios religinių bendruomenių vidaus gyvenimo kontrolės.